

Σχολές Οικονομικής Σκέψης και Χρήμα

του

Σπύρου
Λαπατσιώρα
Μαθηματικού
υποψήφιου Διδάκτωρ
Οικονομικών,
ΣΕΜΦΕ ΕΜΠ

Εισαγωγή.

Ακολουθώντας κοινούς τόπους περί ορολογίας μπορούμε να παρουσιάσουμε την τρέχουσα συζήτηση γύρω από την έννοια «χρήμα» και τον τρόπο που σχετίζεται με άλλες έννοιες στον οικονομικό θεωρητικό λόγο διαρώντας την σε δύο ρεύματα: Το ένα αποτελεί το ρεύμα των «ορθόδοξων οικονομικών» το οποίο αποτελεί την κύρια άποψη, αυτή που κυρίως αναπαράγεται ως η «ορθή αντίληψη» για την ανάλυση των οικονομικών φαινομένων και το άλλο αποτελεί το ρεύμα των «ετερόδοξων οικονομικών».

Θέτοντας κατά μέρος τις επιστημολογικές προϋποθέσεις αυτής της διάρεσης θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε τον πυρήνα των σχετικών αντιλήψεων. Ωστόσο πρέπει να προειδοποιήσουμε τον αναγνώστη ότι το εγχείρημα της υπαγωγής πολλών διαφορετικών σχολών κάτω από τους τίτλους «ορθόδοξα» ή «ετερόδοξα οικονομικά», απαιτεί ηρωικές προϋποθέσεις, αν θελήσουμε να το συσχετίσουμε με την ακρίβεια και την πιστότητα αναπαραγωγής της επι-

χειρηματολογίας, όπως επίσης και ισχυρά «εργαλεία» λειανσης των διαφορών αλλά και της ιστορικότητας που φέρουν οι ποικίλες συζητήσεις. Στη σύγχρονη συζήτηση υπάρχουν αρκετές σχολές με αποκλίνοντες συλλογισμούς και συμπεράσματα πάνω σε μία πολλαπλότητα θεμάτων, έτσι ώστε, να καθίσταται αρκετά επισφαλής μία διαίρεση σε δύο ρεύματα.

Γι' αυτό περιορίζοντας τους στόχους της αφήγησής μας όπως τίθενται από τον τίτλο του κεμένου, αλλά όχι παρατούμενοι από αυτούς, θα περιοριστούμε να παρουσιάσουμε ως ορθόδοξο ρεύμα αυτό που κυρίως εκτίθεται στη βιβλιογραφία ως η θεωρία περί χρήματος, δίνοντας έμφαση στη μονεταριστική ή νεο-μονεταριστική σχολή και στη νεοκεϋνσιανή, και ως ετερόδοξο ρεύμα κυρίως τις αναπτύξεις των μετακεϋνσιανών και ενός τμήματος της μαρξιστικής προσέγγισης¹.

Επιπρόσθετα θα τοποθετηθούμε κυρίως σε ένα επίπεδο μακροοικονομίας και πολιτικής οικονομίας. Ωστόσο δεν παρααυτιάμε από τους στόχους που

θέτει ο τίτλος του άρθρου επειδή η ανάπτυξη που θα επιχειρήσουμε, παρ' όλο που δεν διεκδικεί μία πιστή περιγραφή και ανασύνθεση των σημαντικών λεπτομερειών της σχετικής συζήτησης, διεκδικεί το ρόλο ενός οδηγού σε αυτή τη συζήτηση, παρουσιάζοντας κάποιους άξονες διάρθρωσής της.

Οδηγώ σ' αυτή την παρουσίαση και τη στοίχιση των διαφόρων σχολών κάτω από τον ένα ή τον άλλο τίτλο, διαδικασία στοίχισης της οποίας μόνο το αποτέλεσμα παρουσιάζεται στο κείμενο, αποτέλεσε η κατ' αρχήν απάντηση σε ένα ερώτημα η σημασία του οποίου θα φανεί στο υπόλοιπο κείμενο: Η μεταβολή της ποσότητας του κυκλοφορούντος χρήματος προκαλεί μεταβολή των τιμών (πληθωρισμό ή αποπληθωρισμό) ή οι μεταβολές των τιμών (ή του επιπέδου δραστηριότητας της οικονομίας) προκαλούν μεταβολές στην ποσότητα του χρήματος²;

Η επιλογή του πρώτου μέλους της διάζευξης οριοθετεί το ορθόδοξο ρεύμα σκέψης ενώ του δεύτερου το ετερόδοξο ρεύμα σκέψης.

1. Εδώ θα συζητήσουμε για τους περιορισμούς που θέτει το κείμενο στη χαρτογράφηση του χώρου των οικονομικών συζητήσεων γύρω από το χρήμα. Για να αναπτύξουμε τις διάφορες τάσεις της μαρξιστικής σχολής θα χρειαζόταν ένα ξεχωριστό κείμενο. Επιλέγουμε να παρουσιάσουμε ένα ρεύμα αυτής της σχολής, το οποίο χαρακτηρίζεται από τη θέση ότι το χρήμα δεν αποτελεί ένα εμπόρευμα με εσωτερική αξία. Επιλέγουμε επίσης, για λόγους που αφορούν το μέγεθος της παρουσίασης, να αφήσουμε εκτός παρουσίασης την αυστριακή σχολή, η οποία θεωρείται στη βιβλιογραφία μία ετερόδοξη σχολή. Τα ονόματα που συνδέονται μ' αυτήν: Μέντζερ (Menger), (von Mises), Χάιεκ (Hayek). Επίσης δεν θα ασχοληθούμε με τους νέο-ρικαρδιανούς που συσπεράθησαν γύρω από το έργο του Σράφα (Sraffa) λόγω του ότι το χρήμα αποτέλεσε περιθωριακό σημείο ανάπτυξης αυτού του ρεύματος. Σας παραλείψεις πρέπει να συμπερίλάβουμε το ρεύμα της σχολής των πραγματικών οικονομικών κύκλων (real business cycles). Σχολή η οποία εντάσσεται στο ρεύμα των ορθόδοξων οικονομικών και θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι ανήκει σε ένα ευρύτερο ρεύμα νεοκλασικών οικονομολόγων, αλλά έχει ένα χαρακτηριστικό που δείχνει ότι οι σηματοποιήσεις, όπως αυτή που προβαίνουμε σε αυτό το κείμενο, είναι επισφαλής. Επιχειρηματολογία για την ουδετερότητα του χρήματος και στη βραχυχρόνια και στη μακροχρόνια περίοδο (δηλαδή υποστηρίζει ότι οι μεταβολές του χρήματος ανταποχούν σε μεταβολές των τιμών), το οποίο αποτελεί κεντρική θέση για τις σχολές που εντάσσονται στα ορθόδοξα οικονομικά. Επίσης όμως, επιχειρηματολογία για τον ενδογενή χαρακτήρα του χρήματος (άποψη που χαρακτηρίζει τα ετερόδοξα οικονομικά, την οποία θα αναλύσουμε σε ύστερο σημείο του κεμένου) και κατά συνέπεια για την αναστροφή του βέλους της αιτιότητας: το προσδοκώμενο επίπεδο δραστηριότητας προκαλεί τις σημερινές μεταβολές στην ποσότητα χρήματος (κυρίως μέσω της πίστης). Αν και αποτελεί αρκετά ενδιαφέρουσα συσχέτιση ωστόσο δεν μπορούμε σε αυτό το κείμενο να την εντάξουμε στην παρουσίαση, λόγω του ότι για τη συνεκτικότητα των επιχειρημάτων της παρουσίασης θα απαιτούνταν να αναδειχθούν και άλλες έννοιες με δραματικά αποτελέσματα ως προς την έκταση του κεμένου. Ονόματα-οδηγοί αυτού του ρεύματος αποτελούν οι Μπάρο (Barro), Πλόσσερ (Plosser), Πρεσκότ (Prescott). Επίσης παραλείπουμε νεώτερα υποδείγματα (μικροοικονομικά) στην κατεύθυνση της γενικής ισορροπίας (όπως διαδοχικές οικονομίες - sequential economies κ.ά.) τα οποία, απ' ενός μεν, θα απαιτούσαν ένα διαφορετικό κείμενο, απ' άλλου δε, στην προσπάθειά τους να ξεπεράσουν το διαπιστωμένο πρόβλημα, ότι στη θεωρία της γενικής ισορροπίας δεν υπάρχει χώρος για χρήμα, δεν έχουν, όσο γνωρίζουμε, φτάσει σε ένα βαθμό πληρότητας ώστε να εντάξουν το χρήμα στην απλούστερη λειτουργία του ως μέσου συναλλαγών μαζί με τις άλλες λειτουργίες του που αποδέχονται τα ορθόδοξα οικονομικά, σε κάποιο υπόδειγμα.
2. Η διατύπωση που επέλεξαμε είναι απλοποιητική του τρόπου με τον οποίο τίθεται στην βιβλιογραφία αλλά δεν μας εμπόδιζε να κινήθουμε σε ένα επίπεδο γενικότητας, το οποίο θα αναδείξει ουσιώδη στοιχεία του θεωρητικού πυρήνα των δύο ρευμάτων.

Ένα δεύτερο θέμα το οποίο θα μας απασχολήσει στην πορεία του κεμένου και το οποίο συνδέεται με το ερώτημα που αποτέλεσε τον οδηγό οριοθέτησης είναι συζητήσεις που υπάγονται σε τίτλους όπως: «ποιά είναι η φύση του χρήματος» ή με μία διαφορετική διατύπωση «γιατί το χρήμα εμφανίζεται ως μια αναγκαιότητα στις σύγχρονες οικονομίες»;

Προκαταρκτικά.

Θα μπορούσαμε να αναπαραστήσουμε το κριτήριο το οποίο χρησιμοποιήσαμε για τη διάκριση των οικονομικών σχολών σε δύο ρεύματα μέσω της ανάλυσης μίας σχέσης. Αυτή η σχέση κυρίως χρησιμοποιήθηκε για να παραστήσει την ποσοτική θεωρία του χρήματος, θεωρία με μακρά παράδοση που ανάγεται ήδη στα γραπτά των μερκαντιλιστών (Bodin).

Η σχέση αυτή είναι

$$M \cdot V = P \cdot Y^2$$

Το M αντιπροσωπεύει την ποσότητα χρήματος που βρίσκεται σε κυκλοφορία, το V την ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος, P το επίπεδο τιμών και Y το πραγματικό εισόδημα (δείκτη του συνόλου των προϊόντων και των υπηρεσιών που παρήχθησαν σε μία χώρα).

Αυτή, κατ' αρχήν, τίθεται ως ταυτότητα. Ως τέτοια δεν παρέχει κανένα εξηγητικό ή αιτιολογικό πλαίσιο για τα οικονομικά φαινόμενα.

Αποκτάει τέτοιο πλαίσιο συμβατό με το ορθόδοξο ρεύμα αν θεωρήσουμε ότι η ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος, V , είναι σταθερή και ότι το πραγματικό προϊόν, Y , είναι σταθερό. Επιπρόσθετα αν θεωρήσουμε ότι μία μεταβολή του M προκαλεί μεταβολή

των τιμών και όχι το αντίστροφο. Δηλαδή ότι το «βέλος» της αιτιότητας οδηγεί από το χρήμα στις τιμές. Με βάση αυτές τις επιλογές αναπαριστάνται τα κύρια συμπεράσματα και ο πυρήνας της μονεταριστικής θεώρησης στη μακρά διάρκεια. Μία μεταβολή του M αντανακλάται σε μία ανάλογη μεταβολή των τιμών, P . Ωστόσο μπορούμε να κατατάξουμε στο ίδιο ρεύμα σκέψης και θεωρητικές αναπτύξεις οι οποίες υποστηρίζουν μία ασθενή αποτελεσματικότητα του βέλους της αιτιότητας. Δηλαδή ότι οι μεταβολές της ποσότητας χρήματος έχουν μερική επίδραση στο επίπεδο τιμών και μερική επίδραση στο προϊόν ή και στην ταχύτητα κυκλοφορίας (όπως γενικά υποστηρίζουν οι νεοκείνσιανοί για τη βραχυχρόνια περίοδο). Ωστόσο η φορά της αιτιότητας παραμένει³.

Αντίθετα θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η μεταβολή των τιμών ή του επιπέδου δραστηριότητας προκαλεί μία μεταβολή της ποσότητας χρήματος (αν θεωρήσουμε σταθερή την ταχύτητα κυκλοφορίας, το οποίο δεν είναι υποχρεωτικό ούτε για τους Κείνσιανούς ούτε για τους Μαρξιστές). Το «βέλος» της αιτιότητας έχει αντίστροφη φορά. Θέση η οποία προσδιορίζει τον πυρήνα των υπό συζήτηση ετεροδοξών οικονομικών θεωρήσεων.

Για να ξεαντιστοιχίσουμε τη συζήτηση ωστόσο, θα πρέπει να εξετάσουμε σε τι αναφερόμαστε όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «ποσότητα χρήματος» και τον συμβολίζουμε με τη μεταβλητή M .

Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «χρήμα» αναφερόμαστε στα χαρτονομίσματα και τα κέρματα τα οποία εκδίδονται και τίθενται σε κυκλοφορία από το κράτος καθώς και το χρήμα (κατα-

θέσεις από τις οποίες μπορεί κανείς να πάρει χρήμα ή να χρησιμοποιηθούν οι ίδιες ως αντίτιμο πληρωμών) το οποίο δημιουργείται από τη δραστηριότητα των πιστωτικών ιδρυμάτων, κύρια των εμπορικών τραπεζών. Ο μηχανισμός με τον οποίο η δραστηριότητα των τραπεζών δημιουργεί χρήμα είναι ο ακόλουθος (σε γενικές γραμμές): Κάθε τράπεζα αποτελεί μία εμπορική επιχείρηση της οποίας το κέρδος προέρχεται από τους τόκους των δανείων τα οποία έχει διαθέσει. Το μόνο που την εμποδίζει από το να δανείζει οποιαδήποτε ποσότητα χρήματος είναι η ανάγκη ύπαρξης διαθεσίμων για να εκπληρώσει μία ζήτηση χρήματος από τους πελάτες της (καταθέτες και δανειστές της).

Συμπληρωματικά σε αυτόν τον εσωτερικό περιορισμό υπάρχει ένας περιορισμός που τίθεται από το κράτος, με τον οποίο επιβάλλεται να διαθέτει ένα τμήμα των καταθέσεων της υπό τη μορφή ρευστών διαθεσίμων (δηλαδή να μπορεί να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της σε πρώτη ζήτηση).

Ακολουθώντας την τρέχουσα περιγραφή για το πώς η τράπεζα δημιουργεί χρήμα, παρουσιάζουμε το παρακάτω απλό υπόδειγμα⁴.

Η τράπεζά μας για κάθε κατάθεση που δέχεται, ας πούμε 100 Ευρώ, έχει την υποχρέωση ένα τμήμα, ας πούμε το 10%, να το κρατά υπό τη μορφή ρευστών διαθεσίμων, δηλαδή 10 Ευρώ. Τα υπόλοιπα μπορεί να τα δανείσει. Αυτός ο δανεισμός όμως σημαίνει γενικά ότι ανοίγει ένα λογαριασμό (κατάθεση) στο όνομα του δανειζόμενου και ταυτόχρονα αναγνωρίζει, σε αυτόν που έλαβε το δάνειο, ότι μπορεί να πάρει χρήμα (να κάνει ανάληψη 90 Ευρώ. Ανάληψη, 100

3. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν αποτελεί αυτή η σχέση τη μοναδική διατύπωση. Έχει υπάρξει έντονη συζήτηση και για τον τύπο της αλλά και για τον αν αποτελεί μία ταυτότητα ή μία ισοτιμία που δείχνει μία οικονομική προσαρμογή. Η σχέση που παρουσιάζουμε είναι η εισοδηματική εκδοχή της εξίσωσης ανταλλαγών του Φίσερ (Fisher) και για τη συζήτησή μας τη θεωρούμε ταυτότητα. Αν και δεν χρησιμοποιείται αυτή, ως έχει, σε όλα τα υπόδειγματα τα οποία θα παρουσιάσουμε, αποτελεί λόγω της απλότητάς της έναν τρόπο για να παρουσιάσουμε τον πυρήνα των διαφόρων υποδειγμάτων ως προς τα ερωτήματα που θέσαμε σε αυτό το κεμένο.
4. Ουσιάδες για την ποσοτική θεωρία του χρήματος, της οποίας το συμπέρασμα μόλις περιγράψαμε, δεν είναι η σταθερότητα της ταχύτητας κυκλοφορίας και του πραγματικού προϊόντος. Αυτά μπορούν να κινούνται σε αντίστροφες κατευθύνσεις. Ωστόσο πρέπει να μην έχουν χρηματικές αιτίες οι σημαντικές μεταβολές αυτών.
5. Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ο όρος «νεοκείνσιανοί» έχει χρησιμοποιηθεί βιβλιογραφικά για να χαρακτηρίσει ένα ρεύμα σκέψης το οποίο εξ' ίσου εύκολα, όπως προτείνουν και φορείς αυτού του ρεύματος, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί νέοι νεοκλασικοί, ήτοι, με μία διαφορετική διατύπωση, ο Κένυς θα τους αναγνώριζε μάλλον ως μαθητές των ανταλών του.
6. Αυτό αποτελεί μία απλοποιητική περιγραφή. Έχουμε παραλείψει λεπτομέρειες και κύρια υπόθεσή μας είναι ότι όλη η ποσότητα χρήματος η οποία εκρέει από το τραπεζικό σύστημα εισρέει ξανά σε αυτό με τη μορφή της κατάθεσης.
7. Για λόγους που αφορούν την πολιτική της τράπεζας ως προς την ύπαρξη διαθεσίμων, μπορεί να κρατά ένα μεγαλύτερο ποσοστό από αυτό που της επιβάλλεται με κρατική ρύθμιση.

Ευρώ, μπορεί να κάνει και ο αρχικός καταθέτης). Ήδη βλέπουμε ότι αντί για 100 Ευρώ που ήταν η αρχική μεταβολή χρήματος έχουμε τώρα 190 Ευρώ συνολικά ως διαθέσιμη ποσότητα χρήματος. Αυτή η διαδικασία συνεχίζεται φυσικά επειδή τώρα μπορεί να δανείσει το 90% της νέας κατάθεσης κ.ο.κ. Στα οικονομικά μπορούμε να βρούμε τη συνολική ποσότητα χρήματος που θα δημιουργηθεί από την αρχική ένθεση χρήματος στο τραπεζικό σύστημα χρησιμοποιώντας ένα κλάσμα το οποίο ονομάζεται πολλαπλασιαστής χρήματος.

Για τη συζήτηση που θα διεξάγουμε σε αυτό το κείμενο, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η ποσότητα χρήματος που υπεισέρχεται στους συλλογισμούς μας είναι τα μετρητά που κατέχει το κοινό συν τα διαθέσιμα των τραπεζών συν οι καταθέσεις έναντι των οποίων εκδίδονται επιταγές, ή, διαφορετικά, ό,τι μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο άμεσης πληρωμής σε μία συναλλαγή. Με αυτές τις προφυλάξεις και τις προϋποθέσεις μπορούμε να περάσουμε στην παρουσίαση των δύο ρευμάτων.

Η ορθόδοξη προσέγγιση.

Θεμέλιο της οικονομικής θεωρίας που στηρίζει το ορθόδοξο ρεύμα αποτελεί η μικροοικονομική θεωρία και ειδικότερα το υπόδειγμα γενικής ισορροπίας. Όπως έχει αναγνωριστεί⁸ στη θεωρία γενικής ισορροπίας δεν υπάρχει χώρος για χρήμα. (Πέραν ενός πυγμαίειο το οποίο όμως δεν μας δίνει τη δυνατότητα να ομιλούμε περί ονομαστικών μεγεθών όπως είναι το χρήμα και ο πληθωρισμός αλλά απλά περί σχετικών τιμών και ποσοτήτων). Επιπρόσθετα θεωρείται ότι η παρουσία χρήματος δεν επηρεάζει τις αποφάσεις των οικονομικών φορέων. Οι οικονομικοί φορείς λαμβάνουν τις αποφάσεις τους με αναφορά στα «πραγματικά» (υλικά) μεγέ-

θη και στις σχέσεις τους⁹.

Η σύγχρονη συζήτηση περί χρήματος παρουσιάζει μία συσπείρωση γύρω από το έργο του Φρίντμαν (Friedman). Συσπείρωση όμως που επιβάλλεται να τη σκεφτούμε διττά. Και με το σχήμα της έλξης προς αυτό και με το σχήμα της άπωσης. Με μία διαφορετική διατύπωση, αποτέλεσε άξονα της συζήτησης, δέχτηκε οξύτερες κριτικές αλλά σχημάτισε μία συναίνεση ως προς το ποια είναι τα θέματα συζήτησης και οι θέσεις πάνω σε αυτά. Ειδικότερα η βασική αντίληψη ότι στη μακρά διάρκεια το χρήμα αποτελεί ένα πέπλο το οποίο απλά διευκολύνει την πραγματική κίνηση της οικονομίας ή διαφορετικά ότι η παρουσία του χρήματος δεν επιδρά στα θεωρούμενα ως πραγματικά μεγέθη αλλά μόνο στα ονομαστικά, αποτέλεσε αφ' ενός ανασύσταση ενός κοινού τύπου των κλασικών οικονομολόγων, αφ' ετέρου, μία θέση που σήμερα, μετά (παρά) τις οξύτερες κριτικές που δέχτηκε το έργο του Φρίντμαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, δηλώνεται σε σχεδόν όλα τα χειρίδια μακροοικονομίας και στην αντίστοιχη βιβλιογραφία. Μία αδρή παρουσίαση των προϋποθέσεων για να στηριχτεί αυτή η θέση: Η ποσότητα χρήματος είναι υπό τον έλεγχο των κρατικών αρχών. Αποτελεί δηλαδή *εξωγενή μεταβλητή*. Δεν υπόκειται στις επιδράσεις των άλλων οικονομικών μεταβλητών αλλά εναπόκειται στη βούληση του κράτους η μεγέθυνση ή ο περιορισμός της κυκλοφορίας του χρήματος. Με μία «διάσημη» παρομοίωση το χρήμα έρχεται στην κεντρική τράπεζα με τα ελικόπτερα. Η κεντρική τράπεζα ή το κράτος μπορεί αν ελέγξει την αρχική μεταβολή χρήματος ή να επιδράσει στην τιμή του πολλαπλασιαστή χρήματος, αλλάζοντας το λόγο καταθέσεων - ρευστών διαθεσίμων και με αυτό τον τρόπο ελέγχει και μπορεί να καθορίσει την πο-

σότητα χρήματος η οποία κυκλοφορεί ή ακριβέστερα την προσφορά χρήματος. Επομένως, προβάλλεται μία αλληλουχία αιτιών και αποτελεσμάτων η οποία είναι:

Κεντρική Τράπεζα > προσφορά διαθεσίμων > προσφορά δανείων > > ζήτηση δανείων > καταθέσεις, ή σε μία άλλη ορολογία η προσφορά χρήματος καθορίζει τη ζήτηση χρήματος και είναι υπό τον έλεγχο της βούλησης του κράτους¹⁰.

Μία θεωρητική δυνατότητα η οποία είχε αναδειχθεί από το έργο του Κένυς¹¹ θα ήταν: επ' όσον το κράτος έχει υπό τον έλεγχο του την ποσότητα χρήματος μπορεί να τη μεταβάλει έτσι ώστε, να αυξήσει την παραγωγική δραστηριότητα και να μεταβάλει το ποσοστό ανεργίας; Η κατοχή περισσότερου χρήματος θα οδηγούσε τους οικονομικούς φορείς σε αυξημένη δαπάνη με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις να επεκτείνουν το επίπεδο δραστηριότητάς τους ώστε να υπάρξει μείωση της ανεργίας;

Η απάντηση, σε αυτή τη θεωρητική δυνατότητα, που δίνουν όλες οι σχολές που συντάσσονται στο ορθόδοξο πρόγραμμα είναι αρνητική αναφορικά με τη μακρά διάρκεια: Οι μεταβολές της προσφοράς χρήματος επιδρούν τελικά μόνο στις ονομαστικές τιμές και μάλιστα αναλογικά, δηλαδή απλά θα προκληθεί πληθωρισμός σε ποσοστό ίσο με το ποσοστό αύξησης της προσφοράς χρήματος. Αυτή η συσχέτιση μεταβολής της προσφοράς χρήματος και μεταβολής των ονομαστικών μεταβλητών συνιστά την *ουδετερότητα του χρήματος*¹². Ειδικότερα η σχολή των «ορθολογικών προσδοκιών» αναπτύσσει επιχειρήματα ότι και στη βραχεία διάρκεια η μεταβολή της προσφοράς χρήματος θα έχει ως αποτέλεσμα απλά τον πληθωρισμό.

Πιο συγκεκριμένα, αν υιοθετήσουμε ένα σχήμα ανασυνγκρότησης της ιστο-

8. Όπως ο Ναιν παρατήρησε για το υπόδειγμα γενικής ισορροπίας των Άγρω - Debreu.

9. Όπως αναφέραμε και στην υποσημείωση 1 στο παρόν κείμενο θα παραλείψουμε την παρουσίαση της συζήτησης για το χρήμα στη μικροοικονομική θεωρία και στη θεωρία γενικής ισορροπίας και θα ασχοληθούμε με μακροοικονομικές θεωρίες, αφήνοντας να ειπωθούν μικροοικονομικοί συλλογισμοί θεμελίωσης της μακροοικονομικής, όπου κάτι τέτοιο απαιτείται.

10. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι παρουσιάζουμε ένα συλλογισμό, όπου οι μεταβλητές μας εμφανίζονται ως απόλυτες μεταβολές. Προφανώς απλοποιούμε επειδή θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε ποσοστιαίες μεταβολές.

11. Αν και ο Κένυς στο έργο του *Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Επικουρίου και του Χρήματος* τη θεωρούσε ασθενούς και αμφίβολης αποτελεσματικότητας σε συγκεκριμένες συγκυρίες, σε προγενέστερα και μεταγενέστερα έργα του δεν θεωρούσε ότι η ποσότητα χρήματος είναι υπό τον έλεγχο της κρατικής αρχής.

12. Αναλυτικότερα, ουδετερότητα του χρήματος σημαίνει ότι οι ονομαστικές μεταβλητές -τιμές και ονομαστικά επιτόκια- θα αλλάξουν αλλά οι πραγματικές -συνολικό προϊόν, απασχόληση και πραγματικά επιτόκια- θα μείνουν αναλλοίωτα.

ρίας στο οποίο η κριτική του Κένυς στο κλασικό σύστημα δημιουργεί μια τομή, τότε μπορούμε να ανασυνθέσουμε την ιστορική συζήτηση, πάντα απλοποιώντας, μέσω του σχήματος:

το κλασικό επιχείρημα - η απάντηση του Κένυς - η ανασκευή του Κένυς.

Το κλασικό επιχείρημα.

Ο κλασικός συλλογισμός, πριν την εμφάνιση του έργου του Κένυς, μπορεί να αποτυπωθεί, απλοποιώντας, στα εξής λογικά βήματα: α) μία αύξηση της ποσότητας χρήματος θα οδηγήσει σε μία ανισοροπία στην αγορά χρήματος και σε μία αυξημένη ζήτηση για προϊόντα και υπηρεσίες. β) Εφ' όσον βρισκόμαστε σε ισοροπία στην αγορά εργασίας και λόγω της υπόθεσης της πλήρους απασχόλησης των συντελεστών παραγωγής (δηλαδή η αυξημένη ζήτηση δεν μπορεί να οδηγήσει σε μία αύξηση του προϊόντος) θα έχουμε αύξηση των τιμών. γ) Με δεδομένο τον ονομαστικό μισθό, μία αύξηση των τιμών οδηγεί σε μείωση του πραγματικού μισθού (δηλαδή του καθαθιού εμπροκειμάτων στο οποίο αντιστοιχεί ο χρηματικός μισθός). Αλλά η μείωση του πραγματικού μισθού οδηγεί σε αύξηση της ζήτησης εργασίας από μέρους των επιχειρηματιών. δ) Αυτή με τη σειρά της, δεδομένης της πλήρους απασχόλησης, προκαλεί απλά ανταγωνισμό για την εργασία μεταξύ των επιχειρηματιών με μοναδικό μακροοικονομικό αποτέλεσμα την αύξηση του χρηματικού μισθού μέχρι αυτός να αντιστοιχιστεί με τον προηγούμενο πραγματικό μισθό. Η αύξηση της προσφοράς χρήματος οδηγεί έτσι μόνο στην αύξηση των τιμών των αγαθών και των ονομαστικών μισθών.

Σε μια νεότερη εκδοχή, η επιχειρηματολογία πηγαινει από το σημείο (α) στο (δ), με τελικό αποτέλεσμα το (β): Η

αυξημένη προσφορά χρήματος οδηγεί σε αυξήσεις των μισθών (καθώς οι επιχειρηματίες ανταγωνίζονται για την εργασία, στην προσπάθειά τους να αυξήσουν την οικονομική τους δραστηριότητα σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης της συνολικής οικονομίας). Η αύξηση των μισθών επιβαρύνει το κόστος παραγωγής των προϊόντων και δημιουργεί πληθωρισμό. Τα ονομαστικά μεγέθη (ονομαστικοί μισθοί, τιμές) αυξάνουν τόσο, όσο απαιτείται για να παραμείνουν τα πραγματικά μεγέθη (πραγματικοί μισθοί, Y) αμετάβλητα.

Η απάντηση του Κένυς.

Η εμφάνιση της *Γενικής θεωρίας της απασχόλησης του επιτοκίου και του χρήματος* [1936] του Κένυς, συνιστά μία ισχυρή κριτική του ορθόδοξου ρεύματος και μετασχηματίζει την όλη συζήτηση. Από τη σκοπιά της ορθόδοξης θεωρίας¹³ και της ανασύστασής της (η οποία είχε ως στόχο να ενσωματώσει τις αναπτύξεις του Κένυς ως ειδική περίπτωση) τα κύρια σημεία της κενυσιανής προσέγγισης στο θέμα μας είναι δύο:

1) Αφ' ενός η δυνατότητα να αμφισβητηθεί το δεύτερο, (β), βήμα του κλασικού συλλογισμού, θεωρώντας ότι δεν υπάρχει πλήρης απασχόληση των συντελεστών αλλά αργούσα παραγωγική ικανότητα και μη-εθελούσια ανεργία, οπότε η αύξηση της ζήτησης για προϊόντα και υπηρεσίες θα οδηγούσε σε αύξηση του επιπέδου δραστηριότητας και μείωση της ανεργίας με πολύ μικρή μεταβολή των τιμών¹⁴ και κυρίως μεταβολή του εισοδήματος (δηλαδή το Y στην εξίσωσή μας δεν είναι σταθερό)¹⁵. Επομένως διαπιστώνεται μία αιτιότητα από το M στο Y.

2) Αφ' ετέρου ο ισχυρισμός ότι μπορεί να μεταβιάζεται η ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος, έτσι ώστε μία αυ-

ξηση της προσφοράς χρήματος να μην επιδρά ούτε στις τιμές ούτε στο εισόδημα¹⁶. Εδώ η κύρια έννοια που χρησιμοποιήθηκε ήταν η *προτίμηση ρευστότητας*. Η έννοια αυτή υποδεικνύει ότι η ζήτηση χρήματος έχει δύο συνιστώσες, την πρώτη που αφορά τη ζήτηση χρήματος ως μέσου συναλλαγών και μία δεύτερη που αφορά τη ζήτηση χρήματος ως αποθέματος αξίας, το οποίο θα χρησιμοποιηθεί σε μία μελλοντική στιγμή για κερδοσκοπικούς λόγους. (Λόγους που σχετίζονται με την αβεβαιότητα για τα μελλοντικά επιτόκια και τις αποδόσεις των περιουσιακών στοιχείων). Με αυτές τις προϋποθέσεις είναι δυνατόν μία αύξηση της ποσότητας χρήματος να οδηγηθεί στη δεύτερη συνιστώσα, δηλαδή να διακρατηθεί το χρήμα για κερδοσκοπικούς λόγους, έτσι ώστε η αύξηση της προσφοράς να μην επιδράσει ούτε στις τιμές ούτε στο επίπεδο δραστηριότητας. Η θεωρητική τομή που εισάγει ο Κένυς εδώ, είναι η συμπεριληψη στην οικονομική συζήτηση της δεύτερης συνιστώσας, η οποία είχε αγνοηθεί από την κλασική παράδοση που θεωρούσε ότι το χρήμα απλά διευκολύνει τις συναλλαγές. Το γεγονός ότι η ζήτηση χρήματος εξαρτάται από την αβεβαιότητα για το μέλλον συνεπάγεται ότι η ζήτηση χρήματος δεν είναι σταθερή, με αποτέλεσμα να υπάρχει η δυνατότητα μεταβλητής ταχύτητας κυκλοφορίας.

Η ανασκευή των επιχειρημάτων του Κένυς και η νέα ορθοδοξία.

Σημαντικό ρόλο στην ανασκευή του Κενυσιανού υποδείγματος έπαιξε το ζήτημα της *ελαστικότητας μισθών και τιμών*, η αρχή ότι οι οικονομικοί φορείς ενδιαφέρονται και αποφασίζουν με βάση τις πραγματικές μεταβλητές και όχι με βάση ονομαστικές, όπως επίσης και η αναγωγή της αβεβαιότητας σε πιθανότητα.

13. Υπάρχουν πλευρές στο έργο του Κένυς, κυρίως εκτός της *Γενικής θεωρίας*, τις οποίες οι μετακενυσιανοί αναπτύσσουν ως μία ριζική κριτική της κλασικής αλλά και της νεοκλασικής και νεοκενυσιανής σχολής σκέψης. Γι' αυτό η επιλογή αυτών των δύο σημείων αφορά μόνο το τιμήμα του θεωρητικού του έργου το οποίο αποτέλεσε τόπο για να ανασυγκροτηθεί η κλασική σχολή σκέψης και να ενσωματώσει τον Κένυς ως ειδική περίπτωση.

14. Σε ένα μεγάλο τμήμα της «Γενικής Θεωρίας» οι τιμές θεωρούνται άκαμπτες, υπόθεση η οποία προκάλεσε αρκετά μεγάλη συζήτηση.

15. Θέση που μπορεί να βρεθεί ήδη στα γραπτά των μερκανταλιστών.

16. Αυτή συνδέεται και με το έργο του Μαρξ ως θεωρητική σύλληψη. Αν και δεν έχει την ίδια σημασία με αυτή που της αποδίδει ο Κένυς. Ήδη στα πρώτα κεφάλαια του *Κεφαλαίου* εισάγεται ο όρος «αποθησαυρισμός» -προκαταρκτική έννοια της αποταμίευσης και της πίστης- δηλαδή η διακράτηση χρήματος, η οποία δείχνει τα όρια της ποσοπικής θεωρίας αν και στα επόμενα κεφάλαια μετασχηματίζεται αρκετά ώστε να αποκτήσει ένα πιο πλούσιο νόημα. Αν και για τη νεότερη συζήτηση περί χρήματος η έννοια της προτίμησης ρευστότητας δεν μπορεί να παραβλεφθεί, ειδικά όταν συζητάμε για τη νεοκενυσιανή ή μετακενυσιανή σχολή, επιλέγουμε για λόγους οικονομίας της παρουσίασης να της δώσουμε μόνο περιθωριακή θέση στο κείμενο.

Τα κύρια ζητήματα που αφορούν το θέμα μας σχετίζονται με τις αναπτύξεις της μονεταριστικής σχολής και της νεοκείνσιανής σχολής.

Θα ξεκινήσουμε με την παρουσίαση της μονεταριστικής σχολής. Τα κύρια επιχειρήματα με τα οποία ανασκευάστηκαν τα επιχειρήματα του Κένυς και συγκρότησαν τη μία τάση της νέας ορθοδοξίας εντοπίζονται στο έργο του Φρίντμαν (Friedman), κύριου εκφραστή της μονεταριστικής παράδοσης και στο έργο του Λούκας (Lucas) με την ανάπτυξη της θεωρίας των «ορθολογικών προσδοκιών».

Κατ' αρχήν στο έργο του Φρίντμαν μπορούμε να ανιχνεύσουμε δύο ειδών επιχειρήματα τα οποία προσπαθούν να θεμελιώσουν την ουδετερότητα του χρήματος και την αισιότητα που υποδεικνύει η ποσοτική θεωρία.

α) Αμφισβήτηση της μεταβλητότητας της ταχύτητας κυκλοφορίας του χρήματος. Συγκρότησε ένα οικονομετρικό υπόδειγμα ζήτησης χρήματος, το οποίο επιχείρησε να επαληθεύσει, που να δείχνει τη σταθερότητα της ζήτησης χρήματος, δηλαδή τη σταθερότητα της ταχύτητας κυκλοφορίας. Στηριζόταν (σε επίπεδο συμπεριφοράς των οικονομικών φορέων) στο ότι οι αποφάσεις λαμβάνονταν με αναφορά στα πραγματικά διαθέσιμα και σε εκτιμήσεις των οικονομικών μεγεθών σε μεγάλο οριζόντιο χρόνο.

β) Η ανασκευή του Κένυς απαιτούσε επιπλέον την εισαγωγή ενός επιχειρήματος το οποίο θα μπορούσε να ακυρώσει τη θέση περί αποτελεσματικότητας της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Το επιχείρημα το οποίο χρησιμοποιήθηκε για να στηρίξει την «αποτελεσματικότητα» ήταν η κατασκευή μίας αντίστροφης σχέσης μεταξύ ανεργίας και ποσοστού αύξησης μισθών, η οποία είχε γίνει αποδεκτή στο νεοκείνσιανό πλαίσιο ανάλυσης (καμπύλη Φίλιπς - Phillips). Επειδή επιπλέον, ο πληθωρισμός δικαιολογείτο ως πληθωρισμός λόγω της αύξησης των μισθών (βλ. παραπάνω), αυτή μπορούσε να δηλώνει μία αντίστροφη σχέση μεταξύ πληθωρισμού και ανεργίας. Ο Φρίντμαν υιοθέτησε αυτή την ανάλυση αλλά εισήγαγε την αρχή ότι οι οικονομικοί φορείς λαμβάνουν τις αποφάσεις τους σύμφωνα με προσδοκίες

που έχουν για τα οικονομικά μεγέθη και τον πληθωρισμό, οι οποίες στηρίζονται στην εμπειρία και πληροφωρία των προηγούμενων χρόνων (προσαρμοζόμενες προσδοκίες). Σύμφωνα με τον Φρίντμαν οι εργαζόμενοι και οι επιχειρήσεις προσπαθούν να καθορίσουν τους μισθούς σε επίπεδο που οδηγεί σε πλήρη απασχόληση. Για τον σκοπό αυτό λαμβάνουν υπόψη τους τις προσδοκίες που έχουν για τον αναμενόμενο πληθωρισμό, εφ' όσον αυτός καθορίζει τον πραγματικό μισθό. Στον βαθμό που υπάρχουν σφάλματα στις προσδοκίες τότε θα αποτύχουν να καθορίσουν αυτό το επίπεδο μισθών που οδηγεί στην πλήρη απασχόληση βραχυχρόνια και σε αυτή την περίπτωση θα μπορεί να έχει κάποια αποτελεσματικότητα η νομισματική πολιτική. Ωστόσο μακροχρόνια οι προσδοκίες μεταβάλλονται σε σωστές προβλέψεις, η ανεργία οδηγείται πάντα στο φυσικό ποσοστό της (κατάσταση ισοδυναμίας με αυτήν της πλήρους απασχόλησης) λόγω της προσαρμογής του μισθού και η νομισματική επέκταση οδηγεί πάντα σε πληθωρισμό, συμπίερασμα που αποτελεί και αναστήλωση του βασικού πορίσματος της ποσοτικής θεωρίας.

Με την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών το παραπάνω συμπέρασμα υιοθετείται και για τη βραχυχρόνια περίοδο. Σύμφωνα με αυτή, τα άτομα διαμορφώνουν τις προσδοκίες τους για τα διάφορα οικονομικά μεγέθη με βάση όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες για τη μελλοντική συμπεριφορά του υπό εξέταση οικονομικού μεγέθους. Κατά συνέπεια, οι οικονομικοί φορείς δεν κάνουν συστηματικά λάθη όταν διαμορφώνουν τις προσδοκίες τους. Επομένως η οποιαδήποτε μεταβολή της νομισματικής πολιτικής που θα ακολουθεί ένα γνωστό πρότυπο δεν θα δημιουργήσει μεταβολές και στη βραχυχρόνια περίοδο, επειδή οι οικονομικοί φορείς θα αντιδράσουν ανάλογα και άμεσα. Ένα σχήμα του επιχειρήματος είναι το εξής: Αν γνωστοποιηθεί η μεταβολή της προσφοράς χρήματος τότε μειώνεται η ζήτηση χρήματος επειδή αναμένεται αύξηση του πληθωρισμού επομένως, η διακράτηση χρήματος έχει κόστος. Τα άτομα θα αυξήσουν τις δαπάνες τους για να ξεφορτωθούν το υπερβάλλον

ποσό χρήματος που διαθέτουν. Αυτό θα οδηγήσει σε αύξηση των τιμών. Λόγω της αύξησης των τιμών τα πραγματικά διαθέσιμα (δηλαδή η αγοραστική δύναμη του κυκλοφορούντος χρήματος) θα φτάσουν στο επιθυμητό επίπεδο και ξανά θα βρεθούμε σε μία ισορροπία με υψηλότερες τιμές και καμμία επίδραση στο πραγματικό προϊόν.

Βασικές προϋποθέσεις είναι η τέλεια ευκαμψία των τιμών και των μισθών (οι τιμές ως μηχανισμοί εκκαθάρισης των αγορών), η λήψη αποφάσεων με βάση τις προσδοκίες για τα πραγματικά μεγέθη και ότι τα περιουσιακά στοιχεία αποτελούν τέλει υποκατάστατο του χρήματος.

Οι νεοκείνσιανοί δεν αποδέχονται αυτό το αποτέλεσμα στη βραχυχρόνια περίοδο αλλά κατά τάση δίνουν τη συνείδησή τους σε αυτά τα αποτελέσματα μακροχρονίως. Στη βραχυχρόνια περίοδο υποστηρίζεται με διάφορα επιχειρήματα ότι η μεταβολή της ποσότητας του χρήματος δύναται να επδράσει και στις τιμές και στο προϊόν. Κύρια θεωρητική βάση απόρριψης των συμπερασμάτων της μονεταριστικής και νεομονεταριστικής σχολής αποτελεί η ανάδυση μοντέλων τα οποία εισάγουν μη ελαστικούς μισθούς και τιμές βραχυπρόθεσμα. Είτε μέσω θεωριών που προσπαθούν να εξασφαλίσουν μικροοικονομικά θεμέλια στη σταθερότητα των μισθών, είτε μέσω θεωριών που δείχνουν ότι οι επιχειρήσεις δεν λειτουργούν στον ιδεώδη κόσμο του τέλει ανταγωνισμού, όπου κάθε επιχείρηση είναι αποδέκτης τιμών, αλλά έχουν τη δυνατότητα να θέτουν σταθερές τιμές βραχυχρόνια και να μεταβάλουν το επίπεδο παραγωγής όταν αντιμετωπίζουν μεταβολές στη ζήτηση.

Ως προς τις οικονομικές πολιτικές διαχείρισης της ανεργίας, από τη σχολή των νεοκείνσιανών προέρχεται ο όρος NAIROU¹⁷. Αυτόν θα μπορούσε κανείς να τον περιγράψει, αρκετά απλοποιητικά, ως ένα συμβιβασμό: Μεταξύ της καμπύλης Φίλιπς και της ακύρωσής της από τον Φρίντμαν (ο οποίος αναφερόταν στο Φυσικό ποσοστό ανεργίας - Natural Rate of Unemployment, NRU, ως ισοδύναμη κατάσταση της πλήρους απασχόλησης). Αυτός ο όρος

17. Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment - το ποσοστό ανεργίας το οποίο δεν επαχθίνει το πληθωρισμό.

(ΝΑΙΡΟΥ) περιγράφει ένα ορισμένο ποσοστό ανεργίας¹⁸ κάτω από το οποίο (δηλαδή για χαμηλότερη ανεργία από αυτή που αντιστοιχεί στο ΝΑΙΡΟΥ) η όποια οικονομική πολιτική (και η νομισματική πολιτική που μας αφορά) προκαλεί αύξηση του πληθωρισμού, χωρίς περαιτέρω αποτελέσματα επί της ανεργίας και του προϊόντος. Μόνο για ανεργία υψηλότερη από το ΝΑΙΡΟΥ, η κατάλληλη οικονομική πολιτική έχει αποτελέσματα στη μείωση της ανεργίας και την αύξηση του προϊόντος.

Με μία γενίκευση θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, λοιπόν, ότι η συζήτηση στο εσωτερικό του ορθόδοξου ρεύματος στηρίζεται σε μία συναίνεση ως προς τη δυνατότητα καθορισμού της ποσότητας χρήματος από κρατικούς φορείς και άσκησης αυτής της δυνατότητας σύμφωνα με την επιθυμητή οικονομική πολιτική. Σε θεωρητικό επίπεδο, η απώπτη έχει πάντοτε φορά από την ποσότητα χρήματος προς τις τιμές.

Ετερόδοξες απόψεις.

Οι ετερόδοξες απόψεις αναδιατέλλονται σε όλα τα σημεία τα οποία συγκροτούν την ορθόδοξη άποψη.

Η προσφορά χρήματος δεν είναι υπό το έλεγχο του κράτους ή της Κεντρικής Τράπεζας, το βέλος της απώπτης δεν έχει φορά από την ποσότητα του χρήματος προς τις τιμές αλλά νινείται αντιστρόφως, επιπλέον οι μεταβολές δεν συσχετίζονται με ανάλογο τρόπο. Στο επίπεδο της γενικότητας που συζητάμε, μπορούμε να παρουσιάσουμε ως ενιαία άποψη τα κύρια σημεία της μετακενισιανής και της μαρξιστικής άποψης, παρά τις διαφορές μεταξύ τους. Σε επόμενη ενότητα θα ασχοληθούμε με το ζήτημα των διαφορών μεταξύ τους¹⁹.

Αρχικά θα παρουσιάσουμε ένα θεωρητικό πυρήνα, ο οποίος αποτελεί κατά κύριο λόγο τον τόπο συναίνεσης για τη μετακενισιανή σχολή και ο οποίος την συνδέει με ρεύματα της μαρξιστικής σκέψης.

Το ερώτημα το οποίο θέτουν τόσο ο Μαρξ όσο και ο Κένυς είναι ο τρόπος με τον οποίο η οικονομική θεωρία μπορεί να συγκροτηθεί ως μία θεωρία που περιγράφει τον σημαντικό ρόλο που παίζει το χρήμα στα οικονομικά φαινόμενα, να συγκροτηθεί δηλαδή ως μία *χρηματική θεωρία της παραγωγής και της οικονομίας*. Διάσταση η οποία απουσιάζει τόσο από την κλασική όσο και από τη νεοκλασική σχολή, οι οποίες θεωρούν ότι το χρήμα αποτελεί μόνο έ-

να ουδέτερο μέσο διευκόλυνσης της οικονομικής δραστηριότητας και ότι η οικονομία ρυθμίζεται στη βάση πραγματικών και όχι ονομαστικών μεγεθών.

α) Η ορθόδοξη άποψη εν πολλοίς θεωρεί τα οικονομικά φαινόμενα ως διαδικασίες «αντιπραγματισμού», δηλαδή ανταλλαγής εμπορεύματος με εμπόρευμα, όπου το χρήμα παίζει απλά τον ρόλο διευκολυντικής διαμεσολάβησης. Η βασική λειτουργία της θα μπορούσε να περιγραφεί από το σχήμα E-X-E, το οποίο στην ουσία του δεν είναι παρά το σχήμα E-E, η ανταλλαγή μεταξύ δύο εμπορευμάτων ίσης αξίας. (Το E συμβολίζει το εμπόρευμα και το X το χρήμα). Το χρήμα δεν υπεισέρχεται

στις διαδικασίες απόφασης των οικονομικών φορέων επ' όσον αυτοί ενδιαφέρονται για πραγματικά (μη-χρηματικά) μεγέθη. Η οικονομική δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από την ουδετερότητα του χρήματος, τουλάχιστον στη μακρά διάρκεια αν όχι και στη βραχεία.

Οι ετερόδοξες απόψεις που μας αφορούν τονίζουν ότι το χρήμα στη σχέση E-X-E δεν παίζει έναν ουδέτερο ρόλο, διότι θα μπορούσε να διακριτηθεί ως απόθεμα αξίας, (για διάφορους λόγους) διακόπτοντας την αλυσίδα των ανταλλαγών και ακυρώνοντας τη σχέση E-E. Επιπλέον, η ίδια η οικονομική δραστηριότητα παράγει χρήμα, κυρίως μέσω του πιστωτικού συστήματος, όπως αναφέραμε παραπάνω. Τελικά η καπιταλιστική οικονομία και ειδικότερα η διαδικασία παραγωγής, δημιουργούν οικονομικά φαινόμενα τα οποία υπάγονται στο σχήμα X - E - X²⁰. Για να λάβει χώρα η διαδικασία παραγωγής χρειάζεται να προκαταβληθεί χρήμα σε εργαζόμενους, όπως και για την αγορά πρώτων υλών και για άλλα έξοδα παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι ο ρόλος της πίστης και του χρηματιστικού συστήματος έχει αναβαθμισμένο ρόλο, το χρήμα (τα ονομαστικά μεγέθη) εισέρχονται με ουσιώδη τρόπο στη διαδικασία αποφάσεων των οικονομικών φορέων. Η επιχείρηση εκπαύει την κλίμακα παραγωγής που θα κινηθεί και αναζητάει τα αναγκαία διαθέσιμα κεφάλαια για να την χρηματοδοτήσει. Απειθύνεται στις τράπεζες και δανείζεται στο τρέχον επιτόκιο τα κεφάλαια τα οποία διαπιστώνει ότι χρειάζεται. Ο δανεισμός από τις τράπεζες σημαίνει τη δημιουργία νέων καταθέσεων και επομένως αύξηση της προσφοράς χρήματος. Μετά το δανεισμό οι τράπεζες αναζητούν τα αναγκαία διαθέσιμα, τα οποία θα καλύψουν την προσφορά των νέων δανείων. Γι' αυτό το σκοπό απευθύνονται στην κεντρική Τράπεζα, με τον κατάλληλο τρόπο που επιτάσσει το θεσμικό σύστημα.

18. Με δυνατότητα να εξειδικευτεί για κάθε χώρα

19. Πρέπει να σημειώσουμε ότι τόσο στο μετακενισιανό όσο και στο μαρξιστικό ρεύμα υπάρχουν αποκλίνουσες αναπτύξεις ως προς το ρόλο και τη σημαντικότητα που έχουν οι διάφορες οικονομικές μεταβλητές και ως προς τις απώπτες με τις οποίες συνδέονται μεταξύ τους.

20. Ακριβέστερα, το σχήμα είναι X-E-X', ή X-E-(X+ΔX), επ' όσον ο σκοπός της οικονομικής δραστηριότητας (της προκαταβολής χρήματος από τις επιχειρήσεις) είναι η παραγωγή κέρδους (ΔX). Το σχήμα αυτό εισήγαγε και ανέπτυξε λεπτομερώς ο Καρλ Μαρξ στο *Κεφάλαιο*.

Η Κεντρική Τράπεζα είναι αναγκασμένη να καλύψει αυτή τη ζήτηση σε νέα διαθέσιμα, επί ποιή να οδηγήσει το τραπεζικό σύστημα σε επισφαλή θέση αν δεν καλύψει την αυξημένη ζήτηση σε διαθέσιμα. Αυτό σημαίνει ότι η Κεντρική Τράπεζα δεν έχει υπό τον έλεγχό της την προσφορά χρήματος. Επομένως η νομοματική πολιτική η οποία θα συνίστατο στον έλεγχο της προσφοράς χρήματος μέσω των διαθεσίμων, αποτυγχάνει.

Αυτή η άποψη έχει χαρτογραφηθεί ως ενδογενής μηχανισμός μεταβολής της προσφοράς χρήματος, εν αναθέσει με τον εξωγενή μηχανισμό που υποστηρίζει η ορθόδοξη άποψη. Ενδογενής υπό την έννοια ότι οι οικονομικές μεταβλητές οι οποίες περιγράφουν το επίπεδο δραστηριότητας δημιουργούν μία ορισμένη ζήτηση χρήματος (κυρίως πιστωτικού), με αποτέλεσμα να καθορίζουν την προσφορά χρήματος. Επομένως, δεν καθορίζεται η προσφορά χρήματος από μία απόφαση που λαμβάνεται στο «εξωτερικό» της ιδιωτικής οικονομίας, εν προκειμένω μια απόφαση του κράτους και των υπευθύνων της νομοματικής πολιτικής (Κεντρική Τράπεζα).

Η αιτιότητα μπορεί να παρασταθεί ως εξής:

Ζήτηση δανείων > προσφορά δανείων και καταθέσεων > ζήτηση διαθεσίμων > Κεντρική Τράπεζα

Ειδικά για τη βραχυχρόνια περίοδο, μεταξύ των μετακείμενιων, υπάρχει μία αυξημένη συναίνεση σ' αυτή τη γραμμή ανάλυσης, ενώ στη μακροχρόνια περίοδο αναπτύσσονται διάφορες αποκλίσεις²¹.

β) Αυτή η προσέγγιση συνοδεύεται

επίσης και από μία άποψη σχηματισμού των τιμών και επομένως του πληθωρισμού και περί του βέλους της αιτιότητας στις παραπάνω σχέσεις. Εδώ θα παρουσιάσουμε κυρίως τις απόψεις του μετακείμενιανού ρεύματος χωρίς να υπεισέλθουμε στο μαρξιστικό ρεύμα σκέψης. Οι απόψεις των πρώτων ωστόσο, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, είναι συμβατές για το επίπεδο γενικότητας που συζητάμε με τη θεωρία σχηματισμού των τιμών στο μαρξιστικό ρεύμα σκέψης.

Σύμφωνα με αυτές τις απόψεις οι προϋποθέσεις που στηρίζουν την ποσοτική θεωρία του χρήματος δεν θεωρούνται δεδομένες. Οι τιμές δεν είναι σχετικές τιμές που αντανακλούν τη σχετική σπανιότητα. Επίσης οι τιμές δεν είναι τιμές οι οποίες αντανακλούν μία ισορροπία της αγοράς, αλλά αποτελούν τιμές οι οποίες εξυπηρετούν ειδικούς στόχους των επιχειρήσεων και το βέλος της αιτιότητας οδηγεί από τις τιμές στην ποσότητα χρήματος (με δεδομένα τη σταθερότητα της ταχύτητας κυκλοφορίας και το υπόθετο αυτή μπορεί κάλλιστα να παραληφθεί και το ύψος του προϊόντος).

Ο τρόπος σχηματισμού των τιμών περιγράφεται συνθηματικά μέσω του «mark-up» (προσαύξησης πάνω από το κόστος - θα χρησιμοποιούμε τον αγγλικό όρο στο υπόλοιπο του κειμένου)²². Τι σημαίνει αυτό; Απλά το ότι ο μηχανισμός διαμόρφωσης των τιμών συνίσταται στην επιβολή εκ μέρους των επιχειρήσεων μίας προσαύξησης στο εργασιακό κόστος και τα υπόλοιπα τρέχοντα έξοδα (πρώτες ύλες και άλλα μεταβλητά κόστη). Μέσω διαφόρων μηχανισμών αυτή η προσαύξηση επιτυγχάνει

τα ώστε να εξυπηρετούνται οι εξής στόχοι: α) να επιτυγχάνεται κέρδος, β) να εξασφαλίζεται ότι τμήμα του κέρδους αποδίδεται στους κατόχους του κεφαλαίου, γ) να διασφαλίζεται ότι η αγοραία τιμή των κεφαλαιουχικών περιουσιακών στοιχείων είναι συνεπής με την τιμή στην οποία προσφέρονται, δ) να εγγυάται ότι οι δανειακές υποχρεώσεις μπορούν να εκπληρώνονται, ε) να εγγυάται ότι οι πόροι κατευθύνονται στον τομέα επενδύσεων ώστε να καθίσταται δυνατή η συσσώρευση κεφαλαίου και η διευρυνόμενη αναπαραγωγή του συστήματος. Αυτή η διαδικασία σε μικροοικονομικό επίπεδο εξαρτάται από την οικονομική ισχύ της επιχείρησης και τα μερίδια αγοράς που κατέχει. Ωστόσο σε μακροοικονομικό επίπεδο το συνολικό mark-up εξαρτάται από τη συνολική δαπάνη (επενδύσεις, δημόσιες δαπάνες, εμπορικό ισοζύγιο) και η οικονομική ισχύς και η τεχνολογική αποτελεσματικότητα επηρεάζουν τη διανομή των κερδών μεταξύ των επιχειρήσεων και τον κατόχων κεφαλαίου.

Σε αυτό το πλαίσιο οι τιμές αποτελούν αποτέλεσμα σύνθετων δράσεων που αφορούν τη διαμάχη μεταξύ εργαζομένων και επιχειρηματιών και τον ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρηματιών. Μακρόθεν του παλαιού κλασικού σχήματος ότι η άνοδος των μισθών δημιουργεί άνοδο των τιμών, η αύξηση των τιμών κυρίως εξηγείται ως αποτέλεσμα ολιγοπωλιακών δομών σε μικροοικονομικό επίπεδο, και σε μακροοικονομικό επίπεδο από τις δαπάνες για επένδυση, ή τις δημόσιες δαπάνες, ή τα εμπορικά πλεονάσματα μέσω των οποίων προκύπτει ο πληθωρισμός. (Ο πληθωρισμός θεωρείται ότι προκύπτει με-

21. Εδώ μπορούμε να προεκτείνουμε την ανάλυσή μας. Για του μετακείμενιανούς αναδεικνύεται το ζήτημα του επιτοκίου ως μηχανισμός ρύθμισης. Το επιτόκιο καθορίζεται εξωγενώς, σύμφωνα με τη μία τάση στο εσωτερικό αυτής της σχολής και το ρυθμίζει η κεντρική τράπεζα μέσω του προεξοφλητικού επιτοκίου. Μπορούμε συνθηματικά να πούμε ότι ενώ η προσφορά χρήματος είναι καθορισμένη ενδογενώς το βραχυπρόθεσμο επιτόκιο είναι καθορισμένο εξωγενώς. Για την άλλη τάση αυτής της σχολής η Κεντρική Τράπεζα υπόκειται σε περιορισμούς και ως προς το ύψος του επιτοκίου, οι οποίοι εξαρτώνται από χρηματοπιστωτικούς παράγοντες και η ζήτηση για χρήμα εξαρτάται από το επιτόκιο, παράμετροι που αποκτούν σημασία σε μία μακροχρόνια διάσταση. Για τη μαρξιστική σχολή ο τελικός παράγοντας ο οποίος ρυθμίζει αυτές τις σχέσεις (ζήτησης χρήματος και επιτοκίου) είναι το ποσοστό κέρδους της οικονομίας και οι διακλιμάσεις του, ως δείκτης που αποτυπώνει την κίνηση του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου και τη φάση του οικονομικού κύκλου. Η προσέγγιση αυτή, διαφοροποιεί το μαρξιστικό ρεύμα από τη θέση περί ανεξαρτησίας των δημοσιονομικών δαπανών του κράτους από την οικονομική συγκυρία και περί του εξωγενούς τους χαρακτήρα για τη διευρυνόμενη αναπαραγωγή του συστήματος, που εμφανίζεται γενικά ως θέση των μετακείμενιανών. Για τη μαρξιστική θεώρηση, η οικονομική κρίση σημαίνει ταυτόχρονα και κρίση των οικονομικών του κράτους, με συνέπεια τη μειωμένη δυνατοτήτά του να ασκεί επεκτατική δημοσιονομική πολιτική.
22. Αυτός ο όρος δεν χρησιμοποιείται αποκλειστικά από τους μετακείμενιανούς για να περιγράψει μία θεωρία σχηματισμού τιμών. Υπάρχει και σε νεοκείμενιανά υποδείγματα, ειδικά αναφορικά με ολιγοπωλιακές αγορές.

σω ενός μηχανισμού ο οποίος καθοδηγείται από το ενδιαφέρον να καταστεί δυνατή μία διεύρυνση της αναπαραγωγής). Η άνοδος του πληθωρισμού λειτουργεί έτσι ώστε να μειώνεται το μερίδιο των μισθωτών στο προϊόν και άρα, να μεγαλώνει η μερίδα των κερδών και το τμήμα του συνολικού εισοδήματος το οποίο θα κατευθυνθεί σε επένδυση. Εναλλακτική δυνατότητα αποτελεί να μειωθούν οι συνολικοί μισθοί επιτρέποντας τη συσσώρευση κεφαλαίου χωρίς να απαιτείται προσαύξηση των τιμών.

Εδώ η ετερόδοξη παράδοση έχει να αναμετωπίσει μία εδραιωμένη πεποίθηση ότι ο έλεγχος της προσφοράς χρήματος είναι αυτός που επέτρεψε την πτώση του πληθωρισμού στις δεκαετίες 1980 - 1990. Ωστόσο, όπως διάφορες εμπειρικές μελέτες και θεωρητικές εξηγήσεις δείχνουν, μάλλον πρόκειται απλά για μία πεποίθηση, η εδραίωση της οποίας οφείλει περισσότερο στις οικονομικές πολιτικές που ακολουθήθηκαν και τις αναγκαίες συγκρότησης μίας συναίνεσης σε αυτές, παρά στη συνεκτικότητα και ρεαλιστικότητα της θεωρητικής επίρωσης αυτής της πεποίθησης²³.

Τί είναι χρήμα;

Μία θεωρητική βάση για την τεκμηρίωση των διαφόρων προσεγγίσεων αποτελεί η αντίληψή τους για το τί είναι χρήμα. Για να δείξουμε τη σημασία αυτής της αντίληψης, με ένα απλοποιητικό τρόπο: αν θεωρήσουμε ότι το χρήμα είναι απλά μέσο διευκόλυνσης των συναλλαγών, το ορίζουμε δια αυτής της λειτουργίας του.

Εύκολα θα μπορούσε να ακολουθήσει ένας συλλογισμός ότι αν υποθέσουμε σταθερές τις συναλλαγές, κάθε αύξηση της ποσότητας χρήματος θα οδηγήσει σε αύξηση των τιμών. Αν όμως θεωρήσουμε ότι το χρήμα λειτουργεί όχι μόνο ως μέσο διευκόλυνσης των συνα-

λαγών αλλά και ως απόθεμα πλούτου, τότε το προηγούμενο συμπέρασμα δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί.

Θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη ότι η αύξηση της ποσότητας χρήματος θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποθησαυρισμό του, για μελλοντική χρήση, με αποτέλεσμα να μην αυξηθούν οι τιμές.

Σε αυτή την ενότητα θα συζητήσουμε αντιλήψεις για τη φύση του χρήματος. Θα ξεκινήσουμε με την ορθόδοξη άποψη, όπως αυτή κυρίως εκτίθεται σε εγχειρίδια μακροοικονομικής και κατόπιν θα αφιερώσουμε δύο ενότητες στη μετακλασική και στη μαρξιστική άποψη.

Ορθόδοξες απόψεις

Στα πανεπιστημιακά εγχειρίδια και τη σχετική βιβλιογραφία, το χρήμα εμφανίζεται κυρίως ως ένα μέσο το οποίο εκπληρώνει ορισμένες λειτουργίες και κατόπιν αναπτύσσονται διάφοροι συλλογισμοί οι οποίοι διαπιστώνουν συνδέσεις με άλλες οικονομικές έννοιες (όπως ο πληθωρισμός). Ωστόσο δεν ήταν, στη σύντομη ιστορία της, η οικονομική θεωρία πάντα απαλλαγμένη από συζητήσεις που προσπαθούσαν να προσδιορίσουν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως «γιατί να χρησιμοποιείται χρήμα;» ή «πώς προκύπτει αυτή η οικονομική μορφή;».

Κοινό στήριγμα των ορθόδοξων απόψεων αποτελεί το χρονικό ύστερο του χρήματος σε σχέση με την ύπαρξη των αγορών. Δηλαδή υποστηρίζεται ότι υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι συναλλάσσονται στην αγορά και τελικά διαπιστώνουν ότι το χρήμα καθιστά τις συναλλαγές πιο βολικές. Και έτσι εφευρίσκουν το χρήμα για να λύσουν το πρόβλημα της (μη) αμοιβαίας σύμπτωσης των επιθυμιών των συναλλασσομένων, για να μειώσουν το κόστος των μεταβιβάσεων ή και το κόστος που μπορεί να προκύψει αν κάποιος πρέπει να παρακολουθεί όλες τις σχετικές τιμές με βά-

ση κάθε εμπόρευμα, σε σχέση με την ευκολία που έχει το να παρακολουθεί τις τιμές με μία ενιαία μονάδα μέτρησης. Η άποψη αυτή προβάλλεται στα υποδείγματα γενικής ισορροπίας που προσπαθούν να εισαγάγουν το χρήμα στο εσωτερικό τους. Αυτή η αντίληψη αποτελεί μία θεωρητική εξήγηση της ύπαρξης του χρήματος. Σύμφωνα με τους μονεταριστές ειδικά, η εξήγηση συμπληρώνεται ως εξής: ότι το κράτος για να μπορεί να δαπανήσει περισσότερα από τα έσοδά του, όντας σπάταλο, επέβαλε το χαρτονόμισμα με την υπόσχεση ότι αυτό μπορεί να μετατρέπεται σε χρυσό αρχικά και κατόπιν επέβαλε το μη-μετατρέψιμο χαρτονόμισμα με αναγκαστική κυκλοφορία (fiat money)²⁴.

Οι λειτουργίες που εκπληρώνει το χρήμα στα ορθόδοξα οικονομικά είναι αυτές του μέσου συναλλαγών, του μέσου αποτίμησης (δηλαδή του μέσου με το οποίο αναπαρίστανται οι τιμές όλων των εμπορευμάτων) και του μέσου αποταμίευσης. Ωστόσο, ειδοποιό χαρακτηριστικό του χρήματος αποτελεί μόνο η πρώτη λειτουργία, εφ' όσον τις άλλες λειτουργίες μπορούν να εκπληρώσουν και άλλα μέσα. Ως χρήμα ορίζεται γενικά το άθροισμα της νομισματικής βάσης: μετρητά σε κυκλοφορία + τα διαθέσιμα των τραπεζών (δηλαδή τα μετρητά που κρατούν οι τράπεζες και οι καταθέσεις τους στην κεντρική Τράπεζα) + καταθέσεις έναντι των οποίων μπορούν να εκδοθούν επιταγές. Αυτό αποτελεί το ονομαζόμενο μέτρο M1 του αποθέματος χρήματος. Ωστόσο χρησιμοποιούνται και άλλα μέτρα τα οποία δεν θα εισχωρήσουν στην παρουσίασή μας. Ένα κρίσιμο σημείο είναι ότι στην ορθόδοξη ανάλυση περί χρήματος αποκλείεται το χρηματοπιστωτικό σύστημα από τους συλλογισμούς²⁵. Αυτός ο αποκλεισμός εδραιώνεται στη συμπεριφορά του νοικοκυριού - οικονομικού φορέα αποφάσεων. Ο οικονομικός φορέας αποφάσεων ενδιαφέρεται για τα πραγ-

23. Ως μαρτυρία δεν χρειάζεται να επικαλεστούντε ετερόδοξους οικονομολόγους, οι οποίοι προφανώς ενδιαφέρονται να επικυρώσουν τις προσεγγίσεις τους. Η σχολή των πραγματικών οικονομικών κύκλων με το έργο της δηλώνει το αυτονόητο. Η εμπειρική συσχέτιση κάποιου μέτρου της ποσότητας του χρήματος με τον πληθωρισμό δεν δείχνει απώπτη, ακόμη και αν υπάρχει χρονική προτεραιότητα των μεταβολών της μίας μεταβλητής, επειδή οι σχεδιασθείσες δαπάνες που θα πραγματοποιηθούν σε ύστερο χρόνο και οι προσδοκίες μπορούν να έχουν αποτελέσματα σε παρόντα μεγέθη.

24. Γι' αυτό το λόγο πολλοί μονεταριστές δεν θα έβλεπαν με άσχημο μάτι μία επιστροφή στο σύστημα του χρυσού κινώντα.

25. Στη σχολή των πραγματικών οικονομικών κύκλων εισάγεται ως ανεξάρτητος τομέας ο οποίος παράγει μία ροή χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών για τη διευκόλυνση των συναλλαγών

ματικά μεγέθη. Έτσι η πίστωση ή ο δανεισμός αντανακλούν συμπεριφορές που αφορούν αποταμίευση και κατανάλωση και οι λογισμοί που επηρεάζουν τη συμπεριφορά τους στις ομόλογες αποφάσεις αφορούν πραγματικές μεταβλητές, δηλαδή ποσότητες προϊόντων και υπηρεσιών που θα δαπανήσουν ή θα στερηθούν στο μέλλον και όχι τις χρηματικές αποτιμήσεις τους. Αυτό είναι συμβατό με τη μικροοικονομική θεμελίωση του ορθόδοξου ρεύματος, εφόσον σ' αυτή τη θεμελίωση υπεισέρχονται ποσότητες και σχετικές τιμές (όχι χρηματικά μεγέθη) που καθορίζουν τη συμπεριφορά του καταναλωτή. Επιπρόσθετα ένα (έντονα κανονιστικό) στοιχείο που προστίθεται είναι η αξίωση λήψης ορθολογικών αποφάσεων. Ωστόσο δεν θα υπεισέλθουμε ούτε σε αυτή την πλευρά της συζήτησης.

Οι μετακεϊνσιανοί.

Οι απόψεις των μετακεϊνσιανών για τη φύση του χρήματος και των λειτουργιών του βρίσκουν θεωρητική βάση στο έργο του Κναπ (Knapp) και του Κένυς, ο οποίος επίσης γνώριζε και στηρίχθηκε στο έργο του Κναπ.

Σύμφωνα με τον Κένυς, η πρωταρχική έννοια του χρήματος είναι αυτή του μέσου αποτίμησης ή λογιστικού χρήματος (money of account). Τα χρέη και τα συμβόλαια μελλοντικής πληρωμής (όπως και οι τιμές και γενικά η κατοχή αγοραστικής δύναμης) εκφράζονται σε λογιστικό χρήμα.

Οποιοδήποτε μέσο μπορεί να χρησιμοποιηθεί με αυτό τον τρόπο αποτελεί χρήμα. Προϋπόθεση όμως για να μιλάμε για χρέη και συμβόλαια είναι η ύπαρξη θεσμών που τα εγγυώνται και τα διευθετούν. Με λίγα λόγια η ύπαρξη του κράτους. Το κράτος είναι αυτό που ορίζει ποιο «αντικείμενο» θα αποτελεί λογιστικό χρήμα και εγγυάται μέσω του νόμου ότι το χρήμα αυτό οφείλει να είναι γενικά αποδεκτό (μπορεί να είναι χρυσός, ή χαρτί, ή κάτι άλλο). Ήδη πάντως μέσω της έμφασης που δίνει η προσέγγιση αυτή στη λειτουργία της πίστης και στη διακράτηση χρήματος ως αποθέματος αξίας απομακρύνεται από το κλασικό σχήμα του αντιπραγματισμού. Προϋποθέτει μία ανεπτυγμένη καπιταλιστική κοινωνία με την παρουσία κράτους. Μέσω της άρθρωσης των ιδιωτικών πιστωτικών οργανισμών με το κράτος, αυ-

τό επιβάλλεται ως ένα λειτουργικό μέσο ρύθμισης των διαφόρων δραστηριοτήτων. Δεν πρόκειται για ένα απλό ζήτημα διακήρυξης ή νόμων ή προθέσεων περί του τι θα χρησιμοποιείται ως χρήμα, αλλά για τον τρόπο με τον οποίο το δίκτυο των πιστωτικών φορέων και οι υποχρεώσεις του δημοσίου (συλλογή φόρων και δαπάνες) μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά (δηλαδή να εγγυάται τη διευρυμένη αναπαραγωγή του συστήματος), ώστε η νομική επιβολή και η απαίτηση ισχύος να μπορεί να εκμαιεύσει τη συναίνεση των οικονομικών φορέων στο να χρησιμοποιούν αυτό που ορίζεται ως χρήμα.

Δεν πρόκειται δηλαδή απλά για ένα αποτέλεσμα σύμβασης αλλά για ένα αποτέλεσμα που εξαρτάται από το καλώς λειτουργείν της οικονομίας και από την ισχύ του κράτους. Τόσο για τους μετακεϊνσιανούς όσο και για τους μαρξιστές η χρηματοπιστωτική σφαίρα δεν μπορεί να αποκλειστεί από την ανάλυση των νομοματικών φαινομένων λόγω του σημαντικού χαρακτήρα που έχει αυτή στην εξέλιξη του οικονομικού κύκλου, ως συνέπεια του ενδογενούς χαρακτήρα του χρήματος. Με άλλη διατύπωση, οι μετακεϊνσιανοί δεν διατηρούν το αξίωμα ότι οι οικονομικοί φορείς ενδιαφέρονται μόνο για τα πραγματικά μεγέθη και τονίζουν ότι το χρήμα έρχεται σε ύπαρξη μαζί με τα χρέη, τα συμβόλαια τιμών, τις υπερανλήψεις, τους συμψηφισμούς και άλλες συναφείς πράξεις. Δηλαδή εκτός από τις τρεις λειτουργίες, μέσου συναλλαγών, αποτίμησης και αποταμίευσης που αναγνωρίζουν τα ορθόδοξα οικονομικά, οι μετακεϊνσιανοί εισάγουν και μία επιπλέον λειτουργία, την οποία θεωρούν κύρια. Αυτή του μέσου πληρωμής η οποία συνδέεται με την Πίστη.

Οι Μαρξιστές.

Η οικονομική θεωρία που αναπτύσσει ο Μαρξ σε αναφορά με τη «μορφή της αξίας» αποτελεί μια εγγενώς χρηματική θεωρία της αξίας. Δηλαδή, η αξία κατά τη μαρξική θεωρία, η οποία αποτελεί το σύνολο των «ιδιοτήτων» (ιδιωτική ιδιοκτησία, γενική ανταλλαξιμότητα με κάθε άλλο εμπόρευμα κ.λπ.) που αποκτούν στο καπιταλιστικό σύστημα τόσο τα προϊόντα της εργασίας, όσο και η εργασιακή δύναμη (αλλά και όλα άλλα εισέρχεται εμμέσως ή αμέσως στις οικονομικές σχέσεις, π.χ. η γη), δεν

μπορεί παρά να εκφράζεται σε χρήμα. Το χρήμα αποτελεί έτσι τη *μορφή εμφάνισης της αξίας*, την «πραγματοποίηση» των κοινωνικών-οικονομικών σχέσεων που διέπουν το καπιταλιστικό σύστημα, οι οποίες κωδικοποιούνται από τον Μαρξ ως «η κεφαλαιακή σχέση».

Τα παραπάνω σημαίνουν ότι σε αντίθεση με κάθε άλλη προσέγγιση, (συμπεριλαμβανομένης και αυτής των μετακεϊνσιανών), η Μαρξική προσέγγιση δεν κατανοεί το χρήμα δια των λειτουργιών του (π.χ. ως το σύνολο απτών των λειτουργιών, που έχουν ήδη οριστεί και αναλυθεί), αλλά αντιστρόφως, εκκινεί από μια θεωρία του χρήματος για να κατανοήσει κατόπιν τις επιμέρους λειτουργίες του. Το κύκλωμα X-E-X' αποτελεί τον γενικό «τύπο» κίνησης του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, τη λειτουργία του χρήματος ως κεφαλαίου, ως «ανταξιοποιούμενης αξίας», μέσω της εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης και της ενοποίησης της σφαίρας της παραγωγής με τη σφαίρα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Με τα λόγια του Μαρξ: «η αξία, που εμφανίζεται σαν αφαίρεση, είναι δυνατή σαν τέτοια αφαίρεση μόνο από τη στιγμή που έχει τοποθετηθεί το χρήμα. Αυτή η χρηματική κυκλοφορία οδηγεί από την άλλη μεριά στο κεφάλαιο, ώστε μπορεί να αναπτυχθεί ολοκληρωτικά μόνο στη βάση του κεφαλαίου. Όπως και γενικά, μόνο πάνω στη δική του βάση μπορεί η κυκλοφορία να καταλάβει όλα τα συνθετικά στοιχεία της παραγωγής» (*Grundrisse. Βασικές γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα 1990, σ. 596).

Η Μαρξική θεωρία εστιάζει στις μορφές με τις οποίες εμφανίζεται η αξία. Η αξία αποτελεί μία μορφή την οποία παίρνει το προϊόν της εργασίας στην καπιταλιστική παραγωγή. Αυτή έχει δύο συνιστώσες: α) τον χρόνο *κοινωνικά αναγκαίας αφηρημένης* εργασίας που απαιτείται για να παραχθεί ένα προϊόν, μέγεθος όμως που ποσοποιείται κατά την ανταλλαγή και β) ένα σύστημα θεσμών και παραστάσεων (μίας οργανωμένης καπιταλιστικής κοινωνίας με την παρουσία του κράτους) έτσι ώστε, να καθίσταται *κοινωνικά έγκυρη* και φυσική η παράσταση του προϊόντος ως φορέα αξίας. Δηλαδή η αξία αποτελεί αποκρυστάλλωση μίας κοινωνικής σχέσης.

Επιπρόσθετα, η αξία δεν εμφανίζεται ποτέ ως τέτοια, δηλαδή η αξία ενός προϊόντος εμφανίζεται ως τιμή του προϊόντος και όχι ως ένα μετρήσιμο μέγεθος χρόνου εργασίας. Ο Μαρξ διευκρινίζει αυτή την πτυχή της θεωρίας του μέσα από την έννοια «αφηρημένη εργασία». Η *αφηρημένη εργασία* δεν ταυτίζεται με τη «συγκεκριμένη» μέση έντασης εργασία που δαπανάται σε κάθε επιμέρους τομέα καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά αποτελεί την έννοια που συμπεκνώνει τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της εργασίας στο πλαίσιο των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής: εργασία παραγωγής εμπορευμάτων, δηλαδή προϊόντων *για-την-ανταλλαγή* και *για-την-παραγωγή-μέσων-κέρδους* για τον εργοδότη-καπιταλιστή. Η μορφή με την οποία εμφανίζεται η αξία είναι το *χρήμα*, το οποίο γίνεται αντιληπτό ως η αναγκαία προϋπόθεση ύπαρξης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Ήδη στην απλή μορφή της ανταλλαγής δύο εμπορευμάτων, E - E' (εμπόρευμα έναντι εμπορεύματος), με την οποία η κλασική σχολή αντιλαμβάνεται και αναλύει τα οικονομικά φαινόμενα, η κριτική του Μαρξ δεικνύει την αναγκαιότητα παρουσίας του χρήματος: Αυτή η σχέση είναι κατά τον Μαρξ μία πολιτική σχέση, όπου το πρώτο μέλος, ο πωλητής, φέρει το εμπόρευμα E στην αγορά, του οποίου η αξία μετράται *αποκλειστικά* σε μονάδες του ήδη παρόντος στην αγορά εμπορεύματος E'.

Το E λαμβάνει στη σχέση αυτή τη *σχετική* θέση και η αξία του εμφανίζεται μόνο με τη μορφή μιας ορισμένης ποσότητας του δεύτερου εμπορεύματος, του *ισοδυνάμιου* E'. Έτσι το δεύτερο εμπόρευμα, το E', προσδίδει ύπαρξη στην αξία και αποτελεί τη μορφή εμφάνισης της αξίας του πρώτου εμπορεύματος. Όχι ως τέτοιες - χρόνους εργασίας, όπως στην κλασική Πολιτική Οικονομία (Ντ. Ρικάρντο) - αλλά ως κάτι άλλο, άλλου γένους μάλιστα, ως ορισμένης ποσότητας του δεύτερου (ισοδυνάμιου) εμπορεύματος. Το δεύτερο εμπόρευμα σ' αυτή τη σχέση αποτελεί *χρήμα-σε-εμβρυώδη-μορφή*, όπως λέει ο

Μαρξ. Αποτελεί την κοινωνική αποτίμηση της αξίας του πρώτου, η ποσότητά του δείχνει το ισοδύναμο σε αξία του πρώτου εμπορεύματος.

Μία από τις προϋποθέσεις αυτής της ανάπτυξης είναι η οργανωμένη αγορά και η καπιταλιστική παραγωγή έτσι ώστε, να έχουμε παραγωγή και ανταλλαγή, όχι για ικανοποίηση προσωπικών αναγκών αλλά με σκοπό το κέρδος. Ένα από τα συμπεράσματα είναι ότι το χρήμα δεν έχει τιμή, εφ' όσον τιμή είναι η έκφραση της αξίας ενός εμπορεύματος σε χρηματικές μονάδες και θα ήταν άλογο να εκφράσουμε το χρήμα σε χρηματικές μονάδες.

Εδώ πρέπει να προσέξουμε ότι δεν καθορίζει την αξία του πρώτου εμπορεύματος η *ποσότητα* του δεύτερου εμπορεύματος που τίθεται έναντι αυτού. Πρόκειται για τον ανώνυμο μηχανισμό της διαδικασίας παραγωγής ο οποίος αποσιμωτά στη σφαίρα της κυκλοφορίας την αξία που φέρει, σε μία δεδομένη συγκυρία, το πρώτο εμπόρευμα και του εκχωρεί την αντίστοιχη ποσότητα του δεύτερου εμπορεύματος (δηλαδή του χρήματος που τίθεται απέναντί του). Ήδη σ' αυτό το σημείο ο Μαρξ έχει αφηγηθεί την ποσοτική θεωρία. Η απότητα δεν πηγάζει από την ποσότητα χρήματος που κυκλοφορεί στις τιμές των εμπορευμάτων αλλά από το επίπεδο δραστηριότητας και τη φάση του οικονομικού κύκλου, τον ανώνυμο μηχανισμό, στην ποσότητα χρήματος που βρίσκεται σε κυκλοφορία.

Επιπρόσθετα η κριτική του Μαρξ ακυρώνει και τη μορφή αντιπραγματισμού με την οποία στοχάζεται τα οικονομικά φαινόμενα η κλασική οικονομική θεωρία. Εφ' όσον το δεύτερο εμπόρευμα αποτελεί κατ' ουσία χρήμα, η οικονομική θεωρία πρέπει να αναλύσει τα οικονομικά φαινόμενα με υποδείγματα όπου το χρήμα υπεισέρχεται ρητά.

Η αντίληψη του χρήματος ως κοινωνικής μορφής και σχέσης οργάνωσης της παραγωγής, ως αναγκαίας μεσολάβησης για να αναπαραχθεί ένα συγκεκριμένο σύστημα καταμερισμού εργασίας και μέσων παραγωγής, επιτρέπει

στον Μαρξ να τοποθετηθεί πάνω στη διαμάχη μεταξύ της προσέγγισης περί περιεκτικού χρήματος και νομισμαλισμού, δηλαδή στη διαμάχη για το αν το χρήμα έχει «εσωτερική αξία» ή απλώς «συμβατική», δηλαδή «φανταστική αξία». Από τη μία πλευρά, το χρήμα δεν αποτελεί κάτι φανταστικό, το αυτότοκο μιας σύμβασης ή μιας «αυθαιρέτης απόφασης» του κράτους, αλλά κάτι επιβεβλημένο από τη δομή της οικονομίας: αναγκαία μορφή οργάνωσης και εμφάνισης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Από την άλλη πλευρά το χρήμα δεν είναι αναγκαστικά κάποιο εμπόρευμα με εσωτερική αξία. Αν περάσουμε τις πρώτες σελίδες του *Κεφαλαίου*, οι οποίες έχουν εισαγωγικό χαρακτήρα, καθώς ο Μαρξ χρησιμοποιεί το σχήμα E - E' για να εισαγάγει το χρήμα και να ασκήσει με εσωτερικό τρόπο κριτική στο κυρίαρχο οικονομικό υπόδειγμα, μπορούμε να δούμε ότι η ολοκληρωμένη μορφή χρήμα, δεν εμφανίζεται παρά όταν εισάγεται το *πιστωτικό χρήμα* και το *χρήμα ως κεφάλαιο*. Σε αυτές τις σελίδες, το χρήμα αποτελεί την κοινωνικά επικυρωμένη εκχώρηση της δυνατότητας να τεθεί η διαδικασία παραγωγής σε λειτουργία μέσω μιας διπλής εγγραφής: Αυτής στην οποία προβαίνει η τράπεζα, όταν ανοίγει ένα λογαριασμό στο όνομα ενός δανειζόμενου-επιχειρηματία (με την προϋπόθεση ότι τον κρίνει κατάλληλο να διαχειριστεί κερδοφόρα αυτόν τον λογαριασμό). Συγχρόνως, της εγγραφής αυτού του λογαριασμού ως ενεργητικού: δάνειο το οποίο θα αποφέρει τόκο. Αυτή αποτελεί μία ιδιαίτερη μορφή που λαμβάνει το χρήμα, ιδιότυπη για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Το χρήμα αποτελεί δηλαδή το κοινωνικά οργανωμένο δικαίωμα στη μελλοντική αξία και υπεραξία και αυτό το δικαίωμα εξαρτάται από την οργάνωση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής (προφανώς δεδομένης και της παρουσίας του κράτους, με τη θεσμική επικύρωση που δίνει σε αυτή τη διαδικασία) και τη δυναμική της ανάπτυξής τους και όχι από κάποια εσωτερική αξία²⁶.

26. «Το εμπόρευμα πρέπει να ανταλλάξει μ' ένα τρίτο πράγμα, που να μην είναι πάλι κι αυτό ένα ξεχωριστό εμπόρευμα αλλά το σύμβολο του εμπορεύματος ως εμπορεύματος, της ίδιας της ανταλλακτικής αξίας του εμπορεύματος. Που να αντιπροσωπεύει, ας πούμε, τον χρόνο εργασίας σαν τέτοιον -ας πούμε ένα κομμάτι χαρτί ή πετόλι που να αντιπροσωπεύει ένα κλασματικό μέρος χρόνου εργασίας. (Ένα τέτοιο σύμβολο προϋποθέτει τη γενική αναγκαιότητα. Δεν μπορεί να είναι παρά μόνο κοινωνικό σύμβολο. Δεν εκφράζει, πραγματικά, παρά μια κοινωνική σχέση)» (Grundrisse, τόμος Α', 99).